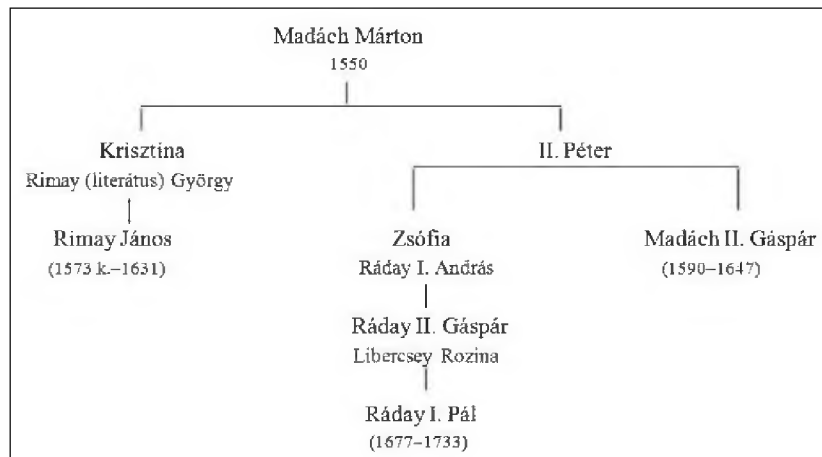

KOVÁCS KRISZTIÁN

Protestáns gyökerek 3.

Egy vérből valók: Rimay János–Madách Gáspár–Ráday Pál

Az idei esztendőben a reformáció megindulásának félévezredes évfordulója kapcsán már írtam, a Palócföld hasábjain a református és az evangélikus egyházak 16–17. századi nógrádi megjelenéséről és elterjedéséről.¹ Jelen írásomban – ennek a sorozatnak a zárásaként – Nógrád vármegye három jeles, protestáns szülöttjét idézem meg, akikben – amellet, hogy protestánsok – közös az is, hogy egy vérből valók. E három személyiség: Rimay János, Madách Gáspár és Ráday Pál három generációt képviselt a zűrzavaros 17. századtól kezdődően a 18. század első feléig, életük és működésük végigkísérte a protestáns egyházak súlyos megpróbáltatásait. Rimay és Madách az evangélikus, Ráday a református egyház képviselőjeként fordult a mélyebb vallásosság és a kegyességi irodalom felé, nemcsak a magyar, de a protestáns egyháztörténeti hagyományban is jelentős nyomokat hagyva.

Rimay János, Madách (II.) Gáspár és Ráday Pál származása

¹ Kovács Krisztián 2017. *Protestáns gyökerek – A Balassa család szerepe a lutheri egyház elterjesztésében Nógrád vármegyében a 16. század folyamán.* In: Palócföld LXIII. évf. 2. – Kovács Krisztián 2017. *Protestáns gyökerek (2. rész) – Nógrádi mezővárosok a kálvini egyház szolgálatában.* In: Palócföld LXIII. évf. 3.

Mindháromuk közös őse Madách Márton volt, akinek leányától, Madách Krisztinától és Rimay Györgytől származott alsósztrégovai és rimai Rimay János. Krisztina fivérének, Péternek gyermeke volt Madách Gáspár, akinek a nővére, Madách Zsófia volt Ráday Pál nagyanyja. A Madách-vér magasabb célra és a költészetre, írásra való fogékonysága már a 17. század elejétől megnyilvánult, majd két évszázaddal később csúcsonodott ki Madách Imre személyében – akinek Gáspár hetedízigleni dédapja volt –, Alsósztrégova pedig már ekkortól, a 17. század végétől mintegy szellemi fáklyaként került fel a térképre.

Rimay János is itt, Alsósztrégován látta meg a napvilágot a 16. század második felében. Születési dátumát egyesek 1550 és 1560 közé teszik, mások 1573-ra. Fiatalon igen jó nevelésben részesült, a grazi és a bécsi egyetemeken tanult, majd iskolái elvégzése után ecsedi Báthory István országbíró udvarába került, ahol a fegyverforgatást sajátította el. Az országbírói udvarban jó alkalom nyílt kapcsolatainak kiépítésére, így került ezután Erdélybe, ahol a fejedelmek udvaránál és táborában töltötte élete nagy részét. 1605 tavaszától Bocskai István szolgálatában főkomornyk, majd emelkedve a ranglétrán előbb titkár, majd kamarás, belső tanácsos és a fejedelem megbízottja volt a zsitvatoroki békekötésnél (1606). A fejedelmek követeként többször járt a Portánál.²

Rimay János életében az erdélyi fejedelmek mellett Balassi Bálint volt a másik meghatározó személyiség, akinek nemcsak tanítványa volt, de hozzá őszinte barátság is fűzte.³ Mint hatást és példaképet mindenképp meg kell említeni Justus Lipsius holland jogfilozófust, filológust is, aki korának egyik legjelentősebb humanistája volt.⁴ Balassit olyannyira tisztelte Rimay, hogy saját munkáinak összegyűjtésével nem foglalkozott, egyedül Balassi dicsőségét akarta az utódokra hagyományozni – 1629-ben maga Ráday András – Pál nagyatyja is sürgette, eredménytelenül, verseinek kinyomtatására. Életében mindössze a *Gyarmati Balassa Bálintnak Esztergam alá való készületi* című költeménysorozata jelent meg nyomtatásban 1597–98 körül, valamint 1600 táján a *Balassa Testvérek Apológiája* alkalmi művei. Saját szerze-

² Rimay János életére vonatkozóan: Ferenczi Zoltán 1911. *Rimay János 1573–1631. Magyar Történeti Életrajzok*. Bp. 7–17.; Ipolyi Arnold (szerk.) 1887. *Alsó sztrégovai és rimai[!] Rimay János államiratai és levelezése*. Bp.; Nagy Iván 1862. *Magyarország családai. Czímerekkel és nemzékrendi táblákkal*. 9. kötet. 753–754.; Szinyeyi József 1906. *Magyar írók élete és munkái*. XI. kötet. Bp. 1004–1008.; Váczy János 1905. *Rimay János*. In: Egyetemes Filológiai Közlöny XXIX. évf. 1905. 737–752.

³ Csáky Károly 1992. *Nógrádi tájakon*. Pozsony. 105.

⁴ Komlovszki Tibor 1988. *Rimay költészete és Ecsedi Báthory István*. In: *Discussiones Neogradenses* 5. Salgótarján. 26.

ményei közül viszont – ezeken kívül – egyet sem nyomtatott ki. Műveinek pusztulása pedig már életében megkezdődött, amikor verses gyűjteménye a Tiszába esett, majd később sztrigovai házát a törökök felprédálták.

Rimay egyik nagy érdeme az, hogy – bár kiadni nem sikerült neki – sajtó alá rendezte Balassi Bálint összes költeményét. Ez a tisztelet ugyanakkor kölcsönös is volt, hiszen maga Balassi is kiváló költőnek tartotta Rimayt, úgy vélte, ha a megkezdett irányban halad, akkor nemcsak hogy eléri őt, de meg is haladja.⁵ Rimay János töredékes életművében szerelmes versek (*Kiben Cupidóval feddik; Én édes Ilonám tizedik bölcs Muzsám...; Ne csudáld szívemet*, etc.) és vitézi énekek (*Katonák hadnagya, Istennek jobb kardja*) is találhatóak, mindezek mellett jelentős volt istenes és bölcselkedő költészete.⁶ Ez az irány jól beleillett a kor szellemi áramlatába, hiszen a 16. század végétől kezdett megerősödni a vallásos és a morális kérdések iránti érdeklődés; a főrangú és arisztokrata szerzők egyre inkább a vallásos elmélkedések műfajához fordultak, mellyel egy-egy sorscsapás (családi tragédia, politikai kudarc) által keltett belső válságot szerettek volna feloldani.⁷ Rimay istenes énekeiben magát gyarló, bűnös embernek festi meg, aki vezeklés után közeledhet csak az Isten irgalmasságához. Rimay mint a fejedelmek érdekeinek kifejezője sokszor szembesülhetett az ember törekvéseinek sikertelenségével, melyért kárpótlást csak az öröklét kútfejénél, Istennél kereshetett.⁸ Szintén hadakozik írásaiban a pénz, a nagyravágyás és a hiúság ellen, a józan mértéktartás mellett. Munkájának máig ható jelentőségét jelzi az, hogy az evangélikus énekeskönyvben a mai napig használatosak szerzeményei.⁹

Rimay János nem akarta, Madách Gáspár pedig nem tudta Rimay életművét az utókorra hagyományozni, melyek nagyrészt szétszóródtak és elvesztek. Madách Rimayt tekintette mesterének, és szintén kapcsolatban állt egy

⁵ Borovszky Samu (szerk.) [1911]. *Magyarország vármegyéi és városai. Nógrád vármegye.* Országos Monográfiai Társaság Bp. 305–306.; Váczy i. m. 738.

⁶ Rimay János munkáit a Radvánszky (Balassa) és Sajókazai kódexek alapján báró Radvánszky Béla adta ki 1904-ben. báró Radvánszky i. m.; kritikai kiadása: Eckhardt Sándor 1955. *Rimay János összes művei.* Bp. Összes munkája digitalizálva: <http://mek.niif.hu/01000/01060/01060.htm#3> (letöltve: 2017. november 8.)

⁷ Komlószi i. m. 26–27.

⁸ Váczy János 1888. *Rimay János.* In: Irodalomtörténeti Közlöny. Figyelő 24. (1888) 156–160.

⁹ Csanda Sándor 1981. *Rimay János.* In: Irodalmi Szemle 1981/4. 358.; <http://enekeskonyv.lutheran.hu/> (letöltve: 2017. november 8.) 233. sz. ének: Mi Urunk s édes Atyánk...; 409. sz. ének: Reménségem te légy nékem...

Balassával: Simonnal, akinek mindenben megbízottja volt.¹⁰ Életműve kevésbé mondható jelentősnek, mint a másik két tárgyalt személyiségnek, ugyanakkor munkássága képviseli a Madách-vérvonalból való irányt.¹¹

Gáspár 1590 körül született Madách Péter gyalogkapitány és Sallay Anna gyermekeként. Előbb Nógrád vármegye szolgálta, majd táblabírája, többször viselte Nógrád alispáni tisztét is. Ahogy Rimay mestere Balassi Bálint volt, úgy Madách Gáspáré Rimay János, bár költészetében nem érte őt utol. Munkássága kétirányú; egyrészt működött mint műfordító, másrészt saját verseket is szerzett. Rimay hátrahagyott műveiből fordított magyarra egy latin nyelvű vallásos költeményt, négy vallásos éneket cseh nyelvből ültetett át magyarra Czobor Anna tiszteletére. Magyar nyelven főként elmélkedéseket írt, verses krónikájában a hazudozásokat és hiúságokat ostorozta. 1638-ban cseh nyelvből fordította a *Calabria tartományra bocsátott isten ostora* című tankölteményt, legsikerültebb munkája az 1646 körül Wesselényi Ferenc nevére írt fohászkodása.¹²

Ahogy Rimay munkái is nagyrészt elkallódtak, úgy Madách Gáspár életműve is jobbára a történelem homályába vész. Torzóként az utókorra hagyományozódott néhány versét – köztük a fentebb említettek is – báró Radvánszky Béla tette közzé az Irodalomtörténeti Közleményekben 1901-ben.¹³

Madách Gáspár halála után egy generációval később, 1677-ben Losoncon látta meg a napvilágot Ráday II. Gáspár és Libercsey Rozina gyermeke, Ráday I. Pál. Róla közismert, hogy a Rákóczi-szabadságharc alatt a fejedelem kancellárja volt; Rákóczi és az ő szellemi alkotásai voltak a mozgalom alatt keletkezett publicisztikai iratok – köztük az első magyar hírlap, a *Mercurius Veridicus ex Hungaria*.¹⁴ Majd később a protestáns egyházak

¹⁰ báró Radvánszky i. m. III.; Szinnyei József 1902. *Magyar írók élete és munkái. VIII. kötet*. Bp. 199–200.

¹¹ Szükséges megjegyezni, hogy ebben az időben élt egy másik Madách Gáspár is, a család keletcsényi ágából, Miklós és Bossányi Zsófia gyermeke, orvosdoktor, aki szintén fogékony volt az írásra; orvosi munkája az 1628-ban cseh nyelvből fordított herbáriumos könyv volt, címe: *Haazy Apateka*. Ezen kívül egy értekezést is írt *De asparagi virtute* címmel. A család ezen ága később kihalt. Borovszky i. m. 286.; Szinnyei 1902. i. m. 199.

¹² Szinnyei 1902. i. m. 199–200.; Jankovics József 1988. *A Madách Gáspár-jelenség*. In: *Discussiones Neogradienses 5*. Salgótarján. 63–70.; Borovszky i. m. 286.

¹³ báró Radvánszky Béla 1901. *Sztrégovai Madách Gáspár versei 1590–1647*. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*. 11. évf. 2. füzet.

¹⁴ Hopp Lajos 1978. *Ráday Pál, a publicista*. In: *Magyar Könyvszemle*. 94. évf. 2. sz. 125–133.

nagy védelmezőjeként lépett fel a Habsburgok erőteljes ellenreformációs törekvései idején, családja fényének növelésére pedig lefektette a híres Ráday-könyvtár alapjait ludányi kastélyában. Pálnak későbbi vallásos életére is nagy hatással volt iskolai neveltetése. A losonci református iskolában kezdte okulását, majd ezek után evangélikus tanítók kezei alá került; előbb Rimaráhón a neves evangélikus tanító, Braxatoris (alias Bánóczi) János, majd Losoncra visszatérve Missovitz Mihály vette szárnyai alá. Legnagyobb hatása a két evangélikus jellegű felvidéki bányavárosban, Selmecbányán és Körmöcbányán töltött két tanulmányi évnek volt. Az itt elsajátított „felsőbb scientiák” nagy belső átformálódással és mélyen érző keresztyéni lelkület kialakulásával jártak Pál személyiségében.¹⁵ Ez a belső átformálódás és lelkület igen korán szárba szökken, hiszen már 1700 körül – ekkor mindössze 23 éves – a buzgó imaéletet élő fiatal Ráday szombati áhítatai számára egy kis latin imakönyvet készített.¹⁶ Amikor megnősült, a kis imagyűjteményt felesége, Kajali Klára kedvéért magyarra fordította. Később ezt a magánhasználatra szánt gyűjteményt kibővítette, átdolgozta és énekekkel látta el, majd 1709-ben a törökországi benderi követségben kötötté formálta; ahogy naplójában is megjegyzi: „Anno 1709. Küldtettem (...) Benderbe (...), aholott még megjött a Portáról a válasz, csináltam nagyobb részről a Lelki Hódulás nevet viselő imádságos könyvecskét.”¹⁷ Vagyis ekkor öltött formát Ráday Pál jelentős, pietisztikus¹⁸ szellemben megírt imádságait és istenes énekeit magába foglaló gyűjteménye: *A Lelki Hódulás avagy az igaz keresztyénhez illő buzgó imádságok, melyekkel mintegy parancsolat szerint való bizonyos adóval, az ő Urának s Istenének behódolni tartozik, melyet már azelőtt maga gyakorlására (in privato) elkészítvén, most némely hozzátartozóinak kívánságokra, és másoknak is hasznokra, abhoz alkalmaztatott Istenes Új Énekekkel kiadott Ráday Pál*, amelyet 1710-ben Kassán adott ki.¹⁹

¹⁵ Fabiny Tibor 1980. *Ráday Pál iskoláztatása*. In: Ráday Pál emlékkönyv. Bp. 261–280.

¹⁶ Hogy ezeknek az imáknak a szerzője maga Ráday Pál, bizonyítja: Gorzó Geléért 1915. *Ráday Pál imádságai*. In: Irodalomtörténeti Közlemények 25. évf. 2. füzet. Bp. 151–172.

¹⁷ Benda Kálmán–Esze Tamás–Maksay Ferenc–Pap László 1955. *Ráday Pál iratai 1703–1706*. Bp. 40.

¹⁸ Pietizmus: Az egyéni jámborságot és a protestáns egyház egészét megújítani akaró mozgalom, amely a reformációt nem lezárt ténynek, hanem folyamatnak tekintette, a hitből fakadó tevékenységben kereste a folytatását. (Magyar Katolikus Lexikon. X. köt. Bp. 2005. 942.)

¹⁹ Czeglédy Sándor 1980. *Ráday Pál lelki arca*. In: Ráday Pál emlékkönyv. Bp., 235–260.

Az imádságok máig ható jelentőségét jelzi, hogy a református énekeskönyv „Hitvalló dicséretetek és lelki énekek dicséretei” között megtalálhatóak a Ráday Pál által írt imádságok is.²⁰

Rimay János, Madách Gáspár és Ráday Pál életműve jó példa arra, hogy egy családon – akár a fi-, akár a leányágon – belül generációkon át öröklődhet az írásra és a költészetre való fogékonyság. Hogy mindezen tehetség összefonódott a mély vallásos meggyőződéssel és a – protestáns irányzatok égisze alatt – vallásos énekek, versek szerzésével, ez az adott történelmi időszak sajátosságának is betudható. Egy nyugodalmasabb, virágzó kor minden bizonnyal kevésbé ösztönözte volna felsőbb hatalomhoz fordulásra és az emberi gyarlóság ostromozására a kortársakat. E kor hatására viszont Nógrád vármegye három jeles személyiséggel gazdagodott, akiknek emléke méltán tarthat számot arra, hogy az utókor megőrizze azt.

²⁰ 210., 245., 251., 289., 290., 452., 478. számú énekek